

JAVASLAT AZ MTA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET PROGRAMJÁHOZ (az 1986–1990-es tervidőszak hátralévő éveire)

A MTA Történettudományi Intézet 1986–1990 közötti tudományos programjára Ránki György akadémikus 1985 szeptemberében Javaslatozt nyújtott be. Ez a javaslat elfogadást nyert és az Intézet 1986 utáni vezetésének és tervének alapkoncepciója volt. E sorok írója, akit Ránki György kért fel legközvetlenebb munkatársának, általános igazgatóhelyettesnek, részese volt e program megvalósítási kezdeteinek. Személyes elképzelései azonosak voltak a Ránki György programjába foglaltakkal, mint ahogy az első két év vezetési és esetleges módosítási gondjaiban is osztozott az igazgatóval. Amikor tehát az akadémiai vezetés megtisztelő megbízása ért, hogy az Intézet igazgatását „mb. igazgatóként” vigyem, igyekeztem minden erőmmel a Ránki által meghatározott program megvalósítási lehetőségeit keresni, az Intézetet, mint tudományos üzemet a program szerint működtetni. Mint ahogy most, amikor az MTA Főtitkárának felszólítására fogok hozzá egy javaslat papírra vetéséhez, szintén azt kell előrebocsátanom: a tevidőszak hátralévő részében a Ránki által benyújtott tervkoncepció megvalósítása és folytatása vezet. Már azokkal a módosításokkal, melyeket még Ránkival, a felezési időszakhoz közeledve, az 1987–88-ban változott körülményekhez igazodva, megtenni kívántunk. És már Ránki nélkül, ami nem kevés aggályt támasztott e sorok írójában: vajon a mostani megtisztelő felkérésnek eleget teygen, eleget tehet-e?

Elvárások, lehetőségek

1949, a MTA Történettudományi Intézet megalakulása óta a „mélyreható gazdasági és társadalmi átalakulások” — mint azt Ránki 1985. évi Javaslata már tartalmazta — változásokat idéztek elő a magyar társadalomban, „társadalmunk struktúrája, irányítási módszerei ma már nem azonosak azokkal az elképzelésekkel, melyek az 50-es évek elején megfogalmazódtak”. Ránki már jelezte 1985-ben, hogy ezek a változások a tudomány irányításában, szűkebben az Intézet tudományon belüli helyzetében is változásokat hoznak majd. Az 1986–87., de határozottabban az 1988. év azután igazolták az Akadémia vezetése által is többször figyelmünkbe ajánlott változások és változtatások szükségét, az Intézet vezetésében új utak keresését. Egyrésztől számolnunk kell a Ránki Javaslataiban is megfogalmazott tudományos *elvárásokkal*: a.) a MTA Történettudományi Intézet fő feladata továbbra is az alap kutatások folytatása, kézikönyvek létrehozása; b.) modern kutatóműhelyként a szakma új „módszertani és elméleti megoldásai”-t keresni, kibontakoztatni; c.) a szakmára háruló mind szélesebb körű nemzetközi kapcsolatrendszer működtetésében aktívan részt venni s ezzel elősegíteni, hogy a magyar történettudomány továbbra is nyitott legyen a világban jelentkező új elméleti-szaktudományi áramlatok irányába, képes legyen azok kritikai feldolgozására s képes legyen megőrizni tekintélyét a nemzetközi történettudományos életben; d.) s mindezek mellett nagy figyelmet kell fordítanunk azokra a társadalmi-ideológiai elvárásokra, amelyek Magyarországon a történettudománnyal szemben jelentkeznek mind a politika, mind a társadalmi közvélemény részéről, s amelyek az elmúlt évek „szellemi zajlásá”-ban csak növekedtek, s to-

vább növekedni fognak. Közben — ahogy Ránki is jelezte — „új súlypontokat” kíséreltünk meg az Intézet egyébként „szerves” fejlődésében kialakítani, számot kellett vetni a megváltozott, s a korábbi négy évtizedben nem ismert *hátráltató körülményekkel*. A „másrészt”-tel. Ezek: a.) az Intézet „vezető gárdája gyökeres személyi átalakulásával kell szembenézni”; b.) az Intézet dolgozóinak fizetése átlagát tekintve a legalacsonyabbra süllyedt 1985-re, s most sem mozdult el onnan az akadémiai kutatóhelyek fizetési listáján; c.) 1988-tól életbelépett a „restrikció”, amely az Intézet költségvetésének 15%-os csökkentését jelentette. S mivel a költségvetésnek 75%-a bér, így természetes, hogy a bérkeret csökken.

Társadalmi-politikai elvárások növekedése, szakmai színvonalunk és nemzetközi szerepünk megtartása, az alap kutatásokhoz szükséges modern infrastruktúra kiépítése. Ugyanakkor a személyi állomány rohamos előregedése, az amúgy is gyenge szinten álló nominálbérek reálértékének gyors csökkenése és mindehhez költségvetés-csökkentés. Ezek azok a „feltételek”, amelyek között az Intézetet vezetni kell, s mely feltétel-változásokat 1985-ben már jelezni lehetett, de amely az 1988. évi restrikcióval (és a restrikció keltette rendkívül ideges hangulattal) drasztikusan éreztetik hatásukat a következő 1989–90. évben.

Tematikai terv

Az Intézet 1986–1990 közötti terve rögzítette a fő kutatási irányokat: a.) *társadalmi történet*; 2.) a magyar történelem *alapvető forrásainak* publikációja; 3.) *történeti atlasz*; 4.) *művelődéstörténet*; 5.) *nemzetközi kötelezettségek*.

A tervidőszak hátralévő éveiben e főirányok képezik munkánk kereteit. Ránki György távozása és egyúttal a restrikciós intézkedések természetesen módosításokat is kívánnak. Nem szólva a mostani hónapok — a felező időszak — tanulságairól, amelyek újragondolásra ösztönöznek 10–15 éve húzódó munkálatok esetében. (Magyar Országgyűlési Emlékek, Monumenta Zrinyiana, Árpád-kori történeti földrajz, Kossuth iratok etc.)

1.) A *magyar társadalomtörténet* szintézise — mint terveztük — 1990-re nem fog elkészülni. A munkálatokat vezető Ránki halála és a felezési időszak realitásra készítő tényei ösztönzik a határidő módosítását. Ugyanakkor az 1986 folyamán elnyert OTKA pályázat lehetővé teszi a tervezettnél sokkal alaposabb és szélesebb körű részletkutatások, adatfeltárások végzését. (Az OTKA téma vezetését Lackó Miklós vette át.) Vagyis a 90-es évekre elkészülő magyar társadalomtörténeti szintézis nem elsősorban a Magyarország története fejezeteinek anyagán, hanem egy kiterjedt empirikus kutatási bázison fog nyugodni. A 16–20. század társadalomtörténete köréből 7 téma monografikus illetve tanulmánykötet-szintű kidolgozására vállalkozunk. (S ezek megjelentetésére az Intézet saját kiadásában indított *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok* monográfiasorozatban vállalkozunk.) Ezekhez kapcsolódik az 1987-től pályázattal támogatott cigányságkutatás (téma az 1990. évi világkongresszuson) és a magyarországi zsidóság történetének kutatása. (Ezt Ránki intézeti kereteken kívül, kis munkacsoporttal kezdte, mi 1989-től szeretnénk intézeti kutatási irányba emelni komoly munkacsoport kialakításával.) Ezen témák szinte mindegyike az Intézet és más kutatóhelyek (ELTE, KLTE, Janus Pannonius TE, OSzK, Hadtörténelmi Intézet) munkatársainak közös munkáján alapulnak. Külön kiemelendő az ELTE Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszékével közösen vezetett munkásosztály-történeti kutatás kapcsolódása a társadalomtörténeti „főirány”-hoz.

2.) A *forráskiadványok* kiadása hagyományosan az Intézet fő feladatai közé tartozik. Az elnyert pályázatok „szaporították” vállalkozásainkat. A cél: pontosan felmérni erőinket; reális határidők kitűzése; a hosszú ideje húzódó vállalkozások felülvizsgálata, ha kell, megbízások megvonásával, új adásával; fiatal kutatók (huszonévesek!) fokozottabb bekapcsolása a szakmai felkészültséget biztosító kritikai-filológiai munkákba. Az igazgatóság a meghatározottan kíván eljárni e tervfeladatok teljesítésének számonkérésében. A forráskiadványok (és

bibliográfiák, segédkönyvek) készítése nemcsak szakmai, hanem szakmai-tudományszervezési kérdés is: a fiatal kutatók szakmai nevelésének, megméretésének területe is. (A külső hátráltató tényezőket — kiadási nehézségek, kiadói, anyagi, szakmai megbecsülés csekély volta, etc. — ellensúlyozni kívánjuk az OTKA és TS-4 pályázatok nyújtotta lehetőségekkel.)

3.) *A Történeti Atlasz* munkálatainak vezetését 1987-ben Glatz Ferenc vette át. Párhuzamosan folyik a nagy történeti atlasz 10–15 évre tervezett munkálata és egy középatlasz létrehozása. Világossá vált: többről van szó, mint egy „könyv” létrehozásáról. Részben egy „földrajzi” térségben, területi-gazdasági feltételrendszerben, települési, társadalmi keretekben gondolkodó történelemlátás erősítése, ugyanakkor egy, a történeti kartográfiához „értő” munkacsoport kialakítása. Ez utóbbi megkezdődött, a tervidszak végére a középatlasz elkészül. (Saját, intézeti vezetéssel készülő megrajzolatással, az agyonterhelt Kartográfiai Vállalat kikapcsolásával.) Együtt kívánunk dolgozni az ELTE TTK Térképészeti Tanszékével intézményesen is. Kiadására, szerkesztésére is mi vállalkozunk.

4.) *A művelődéstörténet* keretében az intézeti terv — és Ránki javaslata — szerint elkészül a magyar történetírás történetének összefoglalása, valamint a 19–20. századi művelődéstörténeti tanulmánykötet Lackó Miklós szerkesztésében.

5.) *A nemzetközi kötelezettségeket* Ránki szerint „a jövőben az egyik legfontosabb súlyponti feladatnak kell tekinteni”. Az ő halála e téren — szinte felesleges hangúlyozni — valóban pótolhatatlan veszteség. Elképzelésem szerint — és ezt az Intézet igazgatósága az elmúlt fél esztendőben egyetértően támogatta — nemzetközi kapcsolatrendszerünket a személyi kapcsolatrendszer helyett az eddigieknél jobban az intézményesítésre kell helyezni. Jelenti ez, hogy minél több, valóban működő, kétoldalú nemzetközi megállapodást kell kötni, az eddig nem működőket élénkíteni (USA, Anglia, Ausztria, NSZK, Csehszlovákia irányába tettünk ilyen lépéseket az elmúlt fél évben). Ugyanakkor vezető kutatóink között az eddigieknél jobban meg kell osztani, decentralizálni kell — országok szerint is — nemzetközi kapcsolatrendszerünket. Jelenti az „intézményesítés”, hogy a magyar történettudomány „külföldre menedzselését”, jelenlétünket a nemzetközi porondon a tervszerű idegen nyelvű publikációs rendszerrel az eddigieknél hatékonyabban kell segíteni. (Lépéseket tettünk az elmúlt hónapokban a Corvina Kiadónál, közös osztrák–magyar, amerikai–magyar, NSZK–magyar közös kiadványok létrehozására.) Ránki és az Intézet korábbi vezetésének alapelve: a világ tudományosságával történő állandó lépéstartásunk — amely egy nemzetközi iskolázottságú kutatógárda külföldre-menedzselését jelentette sok esetben — ezen „intézményesítés” révén talán megőrizhető. Kollégáink mind szélesebb körét (főként a fiatalabbakat) kívánjuk aktivizálni a „világgal” való lépéstartásra.

*

Az 1985. évi Javaslát nem számolhatott még az *OTKA pályázat* nyújtotta lehetőségekkel, s az 1986–90. évi terv is csak részben foglalhatta magába az OTKA keretében kidolgozandó témákat.

1.) Az OTKA pályázatok egy része a *forráskiadványok* körét bővíti (Einrichtungswerk, Széchenyi levelei, az 1918–19. évi nemzetiségügyi minisztérium, Seton Watson iratai, Quai d’Orsay és Magyarország, az 1945. évi fegyverszüneti tárgyalások iratai). Elkészítésük illetve elkészíttetésük elsősorú feladatunk.

2.) *Bibliográfiák*. A szakma egyetlen komoly infrastruktúrával rendelkező intézménye a Történettudományi Intézet. Joggal várhatja el a szakma a mind a kutatáshoz, mind a főiskolai oktatáshoz, mind a tanári munkához nélkülözhetetlen bibliográfiák készítését. Már az elmúlt évben elkészítettük a Magyarországon először önálló kötetben megjelenő évi bibliográfia kiadását. (Eddig a *Századok* volt kénytelen ezt magára vállalni, jóval szűkebb terjedelemben.) Az OTKA pályázat elnyerésével tervezzük szakbibliográfiák készítését is (ebben az ELTE Történeti Tanszékcsoportjával kívánunk együttműködni). Ezek a szakbibliográfiák az egyetlen oktatásban, a szemináriumi munkákban használhatók.

3.) Az OTKA pályázat elnyerésével válik lehetővé a *saját kiadványok* szerkesztése, kiadása és forgalmazása. A Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, az évi bibliográfia így jelent meg, és saját kiadású az *Előadások a Történettudományi Intézetben* c. sorozat is. Az Intézet vezetése nem egyszerűen kiadástechnikai kérdést lát a saját kiadványok menedzselésében (gyorsabb, 3–4 hónapos átfutással megjelenés; az Akadémiai Kiadónál tisztességesebb honorárium fizetése, etc.). Tudományszervezési kérdés ez számunkra: a fiatal munkatársak a kiadványok gondozásával bibliográfiai-könyvtári, dokumentációs munkára kényszerülnek, ami növeli az aprómunka megbecsülését, szakmai általános műveltségüket; a szakmának „szervezzük” a tanári közönséget, saját kiadványpolitikával orientáljuk őket és irányítjuk érdeklődésüket. Ha ezt a közönséget elveszítjük, monográfiáink olvasóit veszítjük el.

4.) Folytatni kívánjuk az összefoglalók készítésének hagyományát. A tízkötetes Magyarország történetének II., IV. és X. kötete e tervidőszakban fejeződik be. De e tervidőszakban készül el a Pach Zsigmond Pál–Ránki György szerkesztésében megindult kétkötetes *Magyarország története* is. Ezt a sorozatot folytatja a Magyarország története OTKA pályázat segítségével. (Glatz Ferenc, Szűcs Jenő, Engel Pál, Szakály Ferenc, Szász Zoltán, Gergely András szerkesztésében.) Ez utóbbi első három kötete készül el a tervidőszakban.

Szervezeti kérdések

Az elvárásokat, a körülmények változását (romlását), valamint az Intézet előtt álló feladatok számbavéve, bizonyos szervezeti változtatásokat is kell eszközölnünk.

1.) Fokozott figyelmet kell fordítanunk arra, hogy Intézetünk *tudományos műhely* jellege erősödjék. Megkezdődött ez már az elmúlt évben az *Előadások a Történettudományi Intézetben* c. vitasorozat létrehozásával, a szűkebb szakmai kérdéseket napirendre tűző Műhelyviták és a Történeti Atlasz munkaközösségének megszervezésével. Hasonló rendszerességgel kívánjuk működtetni a Magyarországi zsidóság története kutatására alakult (évente 4–5 alkalommal ülészdő) team üléseit.

Folytatni kívánjuk e műhely jelleg korábban is erős hagyományait, a korábbihoz hasonló módon, külföldi, neves történészek meghívásával, konzultációik megszervezésével. Erősíteni kívánjuk azon hagyományok folytatását, amelyek egy-egy nagyobb, egész szakmánkat érintő kérdéskört tűztek napirendre (pl. az újkori magyar történelem – 1967-ben, a jelenkortörténet koncepcionális kérdései – 1985-ben).

Mindezek a műhely jellegű programok a társintézmények kutatóinak bevonásával valósulnak meg. Részben a fővárosi és vidéki egyetemek, közgyűjtemények munkatársaival, részben a rokontudományok képviselőivel (szociológusok, néprajzosok, geográfusok, stb.) együttműködésben.

2.) A kutatóállomány szerencsés alakulása — illetve a káderpolitika — az Intézet tudományos teljesítményeinek egyik legfontosabb alapja volt az elmúlt két évtizedben. A korábbi időszakban kiszorult, kiválóan iskolázott történészek (Kosáry Domokos, Makkai László, Benda Kálmán, Györffy György, korábban Mályusz Elemér, Paulinyi Oszkár etc.) és az 1949 után felnőtt kiváló kutatók szerves együttese különös teljesítőképességet kölcsönzött az Intézetnek. A mostani tervidőszak végére a helyzet alapvetően fog változni. A nemzetközi hírnű kutatógárda legnevesebbjei túl lesznek a hetvenen, sőt a nyolcvan felé közelednek, s noha igyekszünk őket szerződésekkal az Intézetben tartani, tudomásul kell vennünk fokozatos távozásukat. A mögöttük járók közül sokan — főosztályvezetők, vezető munkatársak — 90-re szintén elérik a nyugdíjkorhatárt. A korábban az Intézetben felnőtt, most már 60-hoz közeledők közül többen váratlanul elhunytak (Ránki György, Kerekes Lajos, Vörös Antal, Beniczédi László), mások (Ormos Mária, Várkonyi Ágnes, Juhász Gyula) távoztak az Intézetből. Ránkival határozott elképzelést alakítottunk ki az Intézet kutatóállományának felfrissítésére, egy „új intézet” szervezésére. Más kérdés, hogy a „fiatalítás” az elmúlt két évtizedben

mennyire volt szerencsés, s a fiatalabbak „bevezetése” a nemzetközi szakmai életbe mennyire bizonyul majd kritikálhatónak.)

A restriktió és Ránki halála ezt az átalakítást rendkívül megnehezíti, egyesek szerint lehetlenné teszi. Világosan látni kell — és ebben a véleményemben az igazgatóság minden tagja egyetért —: ha nem történik radikális, bátor fiatalítás és csak a legszigorúbb tudományos követelményeket szem előtt tartó utánpótlás-teremtés, akkor az Intézet tudományos teljesítménye a 90-es évekre zuhanásszerűen eshet. Utolsó esélyünk: a jelenlévő nagytekintélyű és tapasztalt kutatógárdához felsorakoztassunk olyan fiatalokat, akik — éppen a műhely jellegű munkák (forráskiadványok, szerkesztések) eszmecsere során is — folytathatják az Intézet legjobb tudományos hagyományait. Az Igazgatóság a probléma megoldására az akadémiai vezetés támogatása nélkül nem képes, s magam is vállalásom feltételének tartom e támogatás kinyilatkoztatását. (Amely támogatást különben az elmúlt 6 hónap során, megbízatásom idején — leszámítva a hazai értelmiség körében már gyakorlatként „bevett” intrikálásokat — minden esetben élvezhettem.)

3.) A tervszerű káderpolitika és az azt akadályozó anyagi, valamint politikai nehézségek közepette nem gondolhatunk tevékenységünk bővítésére. Inkább koncentrálni kell erőnket és modernizálni kutatási feltételeinket.

A koncentrációhoz tartozik nemcsak bizonyos sok évtizede húzódó témák említett felülvizsgálata, hanem teljesítmény képességünk hatékonyságának növelése. Ennek egyik feltétele az Intézet dokumentációs-bibliográfiai részlegének átszervezése. Az 1949-ben kialakult dokumentációs szervezet idejétmúlt, s különösen ha megvalósul az OSZK keretében egy nagyszabású társadalomtudományos dokumentáció, feleslegessé válik az Intézet ilyen irányú tevékenysége. Annál nagyobb hangsúlyt kell kapnia a bibliográfiának és az ehhez kapcsolódó szerkesztői munkának. Niederhauser Emillel (aki az igazgatásban első számú támaszom volt az elmúlt hónapokban is, s aki e részleget vezeti) és az Igazgatósággal fokozatos átalakítást kívánunk végrehajtani e téren.

A modernizálást az Intézet már korábbi átlagos színvonalú infrastruktúrájának (xerox, gépelés, fotó) továbbfejlesztésével (számítógépek) megkezdjük. Szerencsére a restriktió mellett az Akadémia vezetése jelentős összegekkel támogatja a számítógép park kiépítését, amely — pályázaton elnyert támogatással segítve — rövid időn belül a szakma egyik komoly számítógépes bázisa lehet. Felkínáljuk majd használatát a más kutatóhelyeken dolgozó történészeknek, és ugyanakkor bibliográfiai-szerkesztői, valamint forráskiadói tevékenységünkhöz folyamatosan hozzá fogjuk kapcsolni e gépparkot. Mint ahogy folytatni kívánjuk kutatóink (és bibliográfusaink, adminisztrátoraink egy részének) kiképzését a modern informatika e területén.

*

Összegezve mindezt: a körülményeket figyelembe véve az Intézet legnehezebb éveinek néz elébe, sok optimizmusra okunk nincs, de épp ez adhat szép feladatot azoknak, akik mindennek ellenére vállalják akár e rövid időszakra is a vezetés terheit.